

Постановка проблеми. Посилення інтересу науковців до проблем лінгвістики тексту зумовлює необхідність розгляду питань, пов'язаних з функціями і текстотворчими можливостями фразеологічних одиниць (ФО) у художніх текстах. Варто зазначити, що проблема художнього мовлення є однією з актуальних проблем філологічної науки – як літературознавства, так і мовознавства. Враховуючи, що будівельним матеріалом літератури, її першоелементом є мова, природно будувати вивчення образних засобів літератури на власне лінгвістичному ґрунті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній лінгвістиці можна виділити два основні аспекти дослідження фразеології – структурний і функціональний. Переважна більшість робіт із фразеології виконана в структурно-семантичному аспекті. Вивчення фразеології з погляду виконуваних фразеологічним складом основних функцій мови (номінативної, комунікативної, естетичної, культурноносної, волюнтаривної, прагматичної, впливової та ін.) в конкретних мовленнєвих умовах дозволяє повніше розкрити особливості самих фразеологізмів і того середовища, в яке вони потрапляють. Питанням функціонування ФО у текстах присвячені роботи Л. Г. Авксентьєва, М. А. Алексєєнка, М. Ф. Алефіренка, М. О. Бакіної, В. М. Білоноженко, В. М. Вакурова, С. А. Ганжі, І. С. Гнатюк, І. В. Дубинського, В. П. Ковальова, М. П. Коломійця, Н. М. Нічик, Ю. Ф. Прадіда, А. П. Супрун, В. Д. Ужченка, О. І. Федорова, Т. В. Цимбалюк, В. А. Чабаненка, М. М. Шанського та ін. Праці, присвячені дослідженню твору О. Гончара „Собор”, стосуються як літературознавчого, так і мовознавчого аспектів. Зокрема, до аналізу роману в літературознавчому аспекті зверталися такі дослідники, як В. Пашенко, В. Кононенко, О. Луцишин, О. Бондаренко та багато інших. А до аналізу в мовознавчому аспекті – Ю. Прадід, А. Найда, О. Копусь, Є. Боева та інші. Ці дослідники зазначають, що О. Гончар дуже вмів і влучно використав фразеологізми в своєму романі „Собор”, що свідчить про високий рівень культури і майстерності письменника. Тому дослідження фразеологізмів у творах О. Гончара і на сьогодні залишається актуальним.

Метою статті є дослідження фразеологізмів і виявлення їх на практиці. Матеріалом для дослідження стали дібрані з роману О. Гончара „Собор” фразеологізми.

Виклад основного матеріалу. Індивідуальний стиль письменника кваліфікується як ідейно-художня, мовно-стилістична своєрідність творчості письменника й безпосередньо відбір і синтез виражальних засобів. В індивідуальному стилі письменника чітко знаходить своє вираження авторська позиція щодо тих чи інших проблем, щодо вибору тих чи інших виражальних засобів, тобто риси його мовотворчої індивідуальності. У роботі використовуються як синонімічні терміни індивідуальний стиль, авторський стиль, ідіолект (у другому значенні), ідіостиль. Висвітлення проблеми функціонування фразеологізмів теж наближає дослідника до розуміння авторського стилю письменника.

Зміни фразеологічних одиниць шляхом розширення їх компонентного складу посідають чільне місце в художній спадщині О. Гончара. Розширення ФО – це структурно-семантичні оказіональні зміни фразеологічних одиниць, при яких не виникає нової ФО, а лише конкретизується її образ. Зі стилістичного погляду – це один із тих індивідуально-авторських художніх засобів, які використовуються для підвищення експресивності та емоційності висловлювання. Досліджуваний матеріал дозволяє виділити такі розширення компонентного складу ФО: 1) розширення означенням: гірка іронія долі, з живим вогником; 2) розширення додатком: кидати тінь підозри, піднято сокиру браконьєра; 3) розширення обставиною: зазирати так проникливо в душу, зриваємось разом на ноги; 4) розширення заперечною часткою не: не по нутру, дідько б вас не взяв; 5) комбіновані розширення: весело потовкати воду в цій дипломатичній ступі, спідлоба пронизує перекладачку гострим, недовірливим поглядом. Робиться висновок, що розширення компонентного складу фразеологізмів засвідчує відносність твердження про непроникність структури фразеологізму.

Роман О. Гончара „Собор” насичений фразеологізмами. Аналіз роману свідчить про широке і вмале використання їх письменником з метою художнього відтворення дійсності, яскравого висловлення думки, надання художньому твору емоційного забарвлення. Фразеологічною одиницею називають лексико-граматичну єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення і речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється у мові за традицією, автоматично. Фразеологічна одиниця виступає як явище соціально зумовлене, апробоване спільною свідомістю носіїв мови [4; с. 11].

Найпоширенішою класифікацією фразеологізмів є семантична класифікація акад. В. В. Виноградова, яка набула широкого визнання у вітчизняному й світовому мовознавстві. Дослідник розрізняє три типи фразеологічних одиниць – фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності і фразеологічні сполучення.

Фразеологічні зрощення – семантично неподільні фразеологічні одиниці, у яких цілісне значення невмотивоване, тобто не впливає із значень їх компонентів. Фразеологічні єдності – теж семантично неподільні фразеологічні одиниці, але цілісне значення їх умотивоване значенням компонентів. Фразеологічні сполучення – стійкі вислови, до складу яких входять слова з вільним і фразеологічно зв'язаним значенням. У них цілісне значення впливає з семантики окремих слів [1; с. 61].

Основними функціями фразеологізмів, як визначив С. Г. Гаврин, є такі: образно-виразова і одночасно емоційно-експресивна функція; лаконізуюча функція; уточнююча функція; функція полегшення конструювання мовлення [2; с. 269].

Кожний фразеологізм у творі виконує свою функцію і має своє значення, що можна прослідкувати в контексті.

Фразеологічні зрощення набагато виразніше, мають більш яскраве емоційне чи експресивне забарвлення, ніж окремі слова. Ці стійкі словосполучення використовуються з метою художнього відтворення розмовної мови. Саме вони сприяють глибинному, змістовному відтворенню та усвідомлюванню об'єктивної дійсності, яку показує письменник:

1. „Нащо в таке пускає життя? [3; с. 18].

2. „Директорові ці фільтри в печінках, простіше йому потрібне, дешевше, а поки що він давитиме вас димом, сотні тонн залізної пилюки викидатиме на місто, і сам нею дихатиме також...” [3; с. 23].

3. „Розмахував руками, упивався своїм голосом, який то спадав завчено, то верескливо ліз кудись угору, – ось-ось пустить півня!” [3; с. 28]. Пустити червоного півня – підпалювати що-небудь, викликати пожежу з метою розплати, помсти [5; с. 721].

4. „Порозлігались хлопці, дівчатами по селах хоч греблю гаги...” [3; с. 36].

Хоч греблю гаги – дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь [5; с. 170].

5. „Видно, як Галька-перестарок стоїть біля кучугури комбікорму, тримаючи лантух розкритим, їй хтось наспіває, а

потім вона раптом задерла голову й ні сіло ні впало дико галаснула догори...” [3; с. 37].

6. „Бригадир пробував, правда, через якийсь час знов підкотитись, ляща вхопив, та на тому й кінчилася їхня любов” [3; с. 40]. Вхопити ляща – зазнати удару [5; с. 165].

7. „Всі, як той бригадир з руками залізними, що таки домігся свого, зірвав вінок, брутально потоптав барвінок весняний...” [3; с. 42]. Зірвати вінок – позбавити незайманості [5; с. 299].

8. „Можливо б, і зосталась, пригоїлись би рани поступово, якби не той випадок, коли малахольна зоотехнічка, чоловік якої вдома не ночував, прибігла на ферму й накинута біля силосної ями на ошелешену Сльку з прокльонами, хоч ця сном і духом нічого не знала” [3; с. 42].

9. „Вибрав був, та таку, що й року разом не пожили, як вона віддала перевагу іншій кандидатурі – майнула світ за очі з естрадним співаком заїжджим...” [3; с. 61]. Світ за очі – невідомо куди; у безвість [5; с. 785].

10. „Зміну відробив та й пішов вітер вулицями ганяти” [3; с. 72].

Фразеологічні єдності допомагають влучно, картинно, дотепно, образно, колоритно донести до свідомості мовлянина будь-яку інформацію, незалежно від освіченості, віку й статі. Ці єдності часто використовуються з метою художнього відтворення розмовної мови, живої мови. Вони стають джерелом створення гумористичного, а іноді, й сатиричного ефекту:

1. „Зійшлися характерами Іван та Вірунька. Живуть душа в душу...” [3]. Душа в душу – дружно, у злагоді [5; с. 277].

2. „...тільки її Іванові випала така честь – українських металургів десь аж у Бхїлаї представляти, в тому жаркому штаті Мадх'я-Прадеш...” [3; с. 11]. Випала честь – кому-небудь довірили щось відповідальне, почесне, дуже важливе [5; с. 947].

3. „Хотілося йому по тикві дати, та передумали: навіщо руки бруднити?” [3; с. 11]. По тикві дати – ударити по голові кого-небудь [5; с. 223].

4. „Студент, правда, іронізував з цього приводу: вдома город неполений, діти на бабиній шиї, а вона, підтримуючи Іванів престиж, з порушниками громадського порядку бореться” [3; с. 11].

5. „А воно ще й дибки стає, лихословить...” [3; с. 12]. Стати дибки – не погодитися з чим-небудь, запротестувати [32, с. 859].

6. „Десь за ним, може, сохне яка, а він усе язика тренує...” [3; с. 13]. Чесати язика – вести безпредметні, несерйозні, пусті, неправдиві розмови [5; с. 946].

Фразеологічні сполучення забезпечують точність, лаконізують мову. Вони часто виконують образно-виражальну і одночасно емоційно-експресивну функцію. Письменник майстерно використовує стійкі формули усномовного походження для експресивного вираження як позитивних, так і негативних рис своїх героїв:

1. „Отоді, може, котрийсь козак і зачепився тут за якусь молодицю, поклавши початок династії” [3; с. 5]. Покласти початок – виявитися, стати зачинателем у чому-небудь [5].

2. „Якщо в такий час повертається з інституту Микола Баглай, студент металургійного, то він, ясна річ, зупиниться на майдані і за звичкою послухає собор...” [3; с. 6]. Ясна річ – безумовно, безсумнівно [5].

3. „Запінзлілий гук чути десь на Клиничку, йому відгукнулося на Циганів ці чи на Колонії, хочеться й студентові гогонути на всю горлянку, та, проте, совісно, люди ж сплять, тому й далі тільки впівголоса мугиче щось незрозуміле Зачіплянці, як і його інтегралі” [3; с. 7]. На всю горлянку – дуже голосно [5].

Фразеологізм активно використовує О. Гончар як засоби емоційно-експресивної характеристики. Робиться висновок, що значна частина ФО формується на базі понять, пов'язаних з людиною, а також предметами та явищами, що її безпосередньо оточують.

Письменник вживає ФО з метою підсилення емоційно-експресивної характеристики літературних героїв та підкреслення властивостей та ознак неживих предметів, явищ. Серед основною функцією фразеологізмів у художніх текстах є функція характеризуюча.

Висновки. Аналіз фразеологізмів у романі О. Гончара „Собор” свідчить про широке і вміле використання їх письменником, фразеологізми в романі виступають як важливий засіб художнього відтворення дійсності, рівень мовної культури, майстерності письменника.

Наявність багатой і різноманітної фразеології в сучасній українській літературній мові дає можливість яскраво висловити думку та відтворити дійсність. Фразеологізми надають мові художнього твору емоційного забарвлення.

О. Гончар уживає в своєму романі фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення. Найуживанішими у творі є фразеологічні єдності, які підкреслюють нові відтінки значень у відтворюваних діях. Тема фразеологізмів у мові художніх творів є дуже актуальною, тому результати дослідження можуть бути використані при викладанні фразеології у вузах та школах.

Отже, фразеологія роману О. Гончара „Собор” є дуже різноманітною. Вона становить матеріал для дослідження, що дає можливість розкрити багатство словника письменника.

Резюме. У статті аналізується виявлення особливостей використання фразеологізмів у художньому мовленні О. Гончара. **Ключові слова:** фразеологія, фразеологічна одиниця.

Резюме. В статье анализируется выявление особенностей использования фразеологизмов в художественной речи О. Гончара. **Ключевые слова:** фразеология, фразеологическая единица.

Summary. This article analyzes identifying characteristics using phraseology in artistic speech of Gonchar. **Keywords:** phraseology, phraseological unit.

Література

1. Виноградов В. В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины / В. В. Виноградов // Труды юбилейной научной сессии ЛГУ. –Л., 1946. – 69с.

2. Гаврин С. Г. Проблема систематизации устойчивых сочетаний современного русского языка в функциональном аспекте / С. Г. Гаврин // Ученые записки Московского областного педагогического института им. Н.К.Крупской, т. 160, 1966. – 526с.

3. Гончар О. Т. Собор: [роман] / О. Т. Гончар – К: Дніпро, 1989. – 270 с.

4. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник –К:Наукова думка, 1973. – 248с.

5. Фразеологічний словник української мови [уклад. В.М. Білоноженко та ін.].–К: 1999. – 984 с.